

Пътят до Сан Стефано и пре- лиминарния мирен договор

Автор: К.ГЕРБОВ

<http://nauka.bg/forum/index.php?showtopic=16383&hl=>

Част първа

1.1. Начало на Руско-турската война през 1877 г.

След обявяването на Руско-турската война правителствата на държавите, подписали Парижкия мирен договор през 1856 г., заявили, че ще пазят неутралитет. Нито едно от тях не възразило официално на решението, прието от руското правителство. Разбира се, това единодушие имало формален характер и както се вижда от по-нататъшния развой на събитията, всяка страна се е отнасяла към тях и е реагирала от своя гледна точка и позиция. Германия се солидаризирала с руската военна намеса, а Англия и Австро-Унгария били против засилването на руското влияние на Балканите и в Средиземноморието.

Русия започнала войната с Турция през 1877 г. в не докрай изяснена политическа обстановка. Руските войски навлезли в Румъния на 12/24 април, когато с васалното на султана княже-

ство руското правителство още нямало официално договорени взаимоотношения. На 4/16 април била сключена политическа и военна конвенция относно свободното преминаване на руските войски през територията на Румъния, но тя била одобрена от Сената на страната едва на 14/26 април.

На 9/21 май румънското законодателно събрание приело резолюция за обявяване на независимостта на Румъния от Високата порта. На следващия ден правителството, ръководено от княз Карол I, прогласило страната за независима. Румъния открито влязла в съюз с Русия и заявила намеренията си да защитава с оръжие неприкосновеността на своята територия. Това дало възможност на руската армия да разгърне своите сили, тъй като до тогава обхватът ѝ на действие бил ограничен само до дислоциране в източната част на Румъния.

Посрещане на руския император Александър II на гарата в Плоещ, Румъния, сп. The Illustrated London News от 23 юни 1877 г.

Обявяването на независимостта на страната и включването ѝ във войната било посрещнато с удовлетворение от руското правителство. От една страна то вече имало възможност да разшири значително линията на настъпателните операции. От друга страна на Европа станало ясно, че и Германия съчувства на Русия, тъй като всички добре разбирали, че румънският княз Карол не би се решил да приеме участие във войната, без да е получил поощрение от Берлин.

Но ако съпричастността на Германия била осигурена още в първите дни на войната, позицията на другата участничка от „съюза на тримата императори” - Австро-Унгария, дълго време оставала двусмислена. Докато траяла войната правителството във Виена поддържало неутралитет.

Неговата позиция обаче - линията на военните операции на руските и румънските войски да не се доближава на определено разстояние от нейната граница, не позволила първоначалната руска атака да бъде осъществена в най-желаното място.

Според руските военни специалисти най-удачно било преминаването на Дунав да стане от Румъния на сръбска територия, т. е. от Турну Северин в Кладово. Австро-Унгария обаче, държала Русия да не води военни действия в Сърбия и това било записано в тайната двустранна Будапещенска конвенция от 3/15 януари 1877 г. Наложило се преправянето на руските войски да стане в участъка между Видин и Русе, тъй като на изток – в така наречения четириъгълник на крепостите Русе, Шумен, Варна, Силистра - били разположени значителни турски сили. Така принудително бил избран Свищов. Последствията се видели, когато след блестящото начало на войната и бързото напредване на отряда на генерал Гурко през Балкана, в подкрепа на Плевен необезпокоявана успяла да се яви видинската армия на Осман паша.

1.2. Изостряне на отношенията между Русия и Англия

Английският кабинет първи признал войната за неизбежна и известен от нотата на княз Горчаков от 7/19 април 1877 г. за решението на Александър II да даде заповед на своите войски да минат границата на Турция, побързал да демонстрира официалните си от-

ношения с последната. Още на 11/23 април новоназначеният английски посланик в Цариград Остин Лейърд (Austen Layard) заявил на Портата, че на основание на предоставените ѝ права от Парижкия мирен договор Англия била гарант на целостта и независимостта на Турция. Последната обаче, отхвърлила надзора, който чуждите държави ѝ предложили с Лондонския протокол. По този начин тя се лишила от договорните гаранции и Англия по-нататък нямала да поддържа със своето оръжие независимостта на Османската империя.

На 18/30 април английското правителство се произнесло страната да поддържа неутралитет. На следващият ден официално било обнародвано обявлението на кралицата, че Англия ще съблюдава строг и безпристрастен неутралитет по отношение на руско-турската война. Виктория призовавала своите поданици да уважават приетото решение.

Франция и Германия не последвали действието на Англия и не изпратили веднага свои нови посланици в Цариград. Възложили тази дейност на упълномощени лица, които да водят делата на посолствата. Актът бил форма на протест срещу непризнаването от страна на Високата порта на предложенията на Цариградската конференция. Германия си позволила дори да уязви Портата, като заявила, че ще приеме като неин извънреден посланик в Берлин предложеният тогава Садулах бей, но само в случай, че тя

приеме и подпише Лондонския протокол. Действието с изпращане на английски посланик в Цариград, което не било непосредствено последвано от реципрочни действия от останалите Велики сили, показало, че английското правителство е поставено в усамотено положение.

Нерадостен факт бил, че още по времето, когато руските войски не били минали Дунава, английското правителство не било единно и останало такова почти през цялото времетраене на войната. Част от членовете му смятали, че трябва да се търсят мирни средства за уреждане на конфликта, като Англия спазва неутралитет, а друга част считали, че трябва да се намесят във войната, тъй като тя щяла да засегне английските интереси.

Освен в правителството, по отношение на политиката, която трябвало да води Англия при решаването на Източната криза, нямало единство и в парламента, а също и сред английската общественост. Общественото мнение на острова било разделено на три: преобладаващата част от гражданите били привърженици на политиката на неутралитет; малка част от тях смятала, че европейските сили трябва да заставят Турция да приеме препоръките на Цариградската конференция; трета част били на мнение, че Англия трябвало да подкрепи военно Турция в борбата ѝ срещу Русия.

Кабинетът Дарби- Бийкънсфийлд не скривал своята досада и неудоволст-

вие от започване на войната. Той обявил в парламента, че не бил съгласен с доводите на височайшия манифест на Александър II и циркулярната нота на руския канцлер Горчаков. Официозната английска преса се опитала да хвърли вината за започване на войната изцяло върху Русия. Намеквано било твърде недвусмислено, че ако в тогавашния момент Англия била принудена от политическите обстоятелства на „временно бездействие“, то тя изобщо не е отложила намеренията си да вземе участие в бъдещите събития и да се изявява като застъпница на Турция, ако това бъде продиктувано с цел запазване на английските интереси.

Консервативното английско правителство добре съзнавало, че всяка открита стъпка в подкрепа на Турция, за каквото намеквали някои от членовете му и официозния печат, ще предизвика взрив от недоволство в голяма част от английското общество и ще активизира съпротивителните акции на либералната опозиция. Още се помнели миналогодишните масови протести, когато консервативният кабинет, макар да имал мнозинство в парламента, въобще не бил застрахован от появата на враждебни нему манифестации и митинги. Нови такива можели да подкопаят налаганата от министрите, депутатите на мнозинството и проправителствената преса теза, че провежданата от правителството политика имала широка подкрепа.

Разбирайки това, Бийкънсфийлд предпочитал да изчака развитието на

военните действия до оня момент, когато руските успехи ще накарат англичаните отново да се върнат към традиционната за тях вражда към Русия и ще заподозрат, че зад прокламираното освобождение на християните се прикриват завоевателски стремежи, които ще навредят на британските интереси в Близкия изток. Именно на последните наблегнали членовете на кабинета Дарби-Бийкънсфийлд. През месец май министърът на вътрешните дела Крос пояснил, че вниманието на правителството щяло да се ограничи до Суецкия канал и Цариград и нямало да се интересува от политическите промени, които могат да произтекат в Босна, Херцеговина, България, Тесалия, Епир, Албания и в Мала Азия.

Макар и да не давало широка гласност на своите действия, английският кабинет следял действията на Русия и провеждал дипломатически инициативи, целящи да коригират плановете на руското правителство в определена посока. Инициативите били противоречиви и имали променлив успех, защото били породени от борбата между подкрепящите Турция министри, начело с Бийкънсфийлд, зад които стояла и кралицата, и министрите, които искали Англия да не се намесва във войната, сред които се откроявал Дарби.

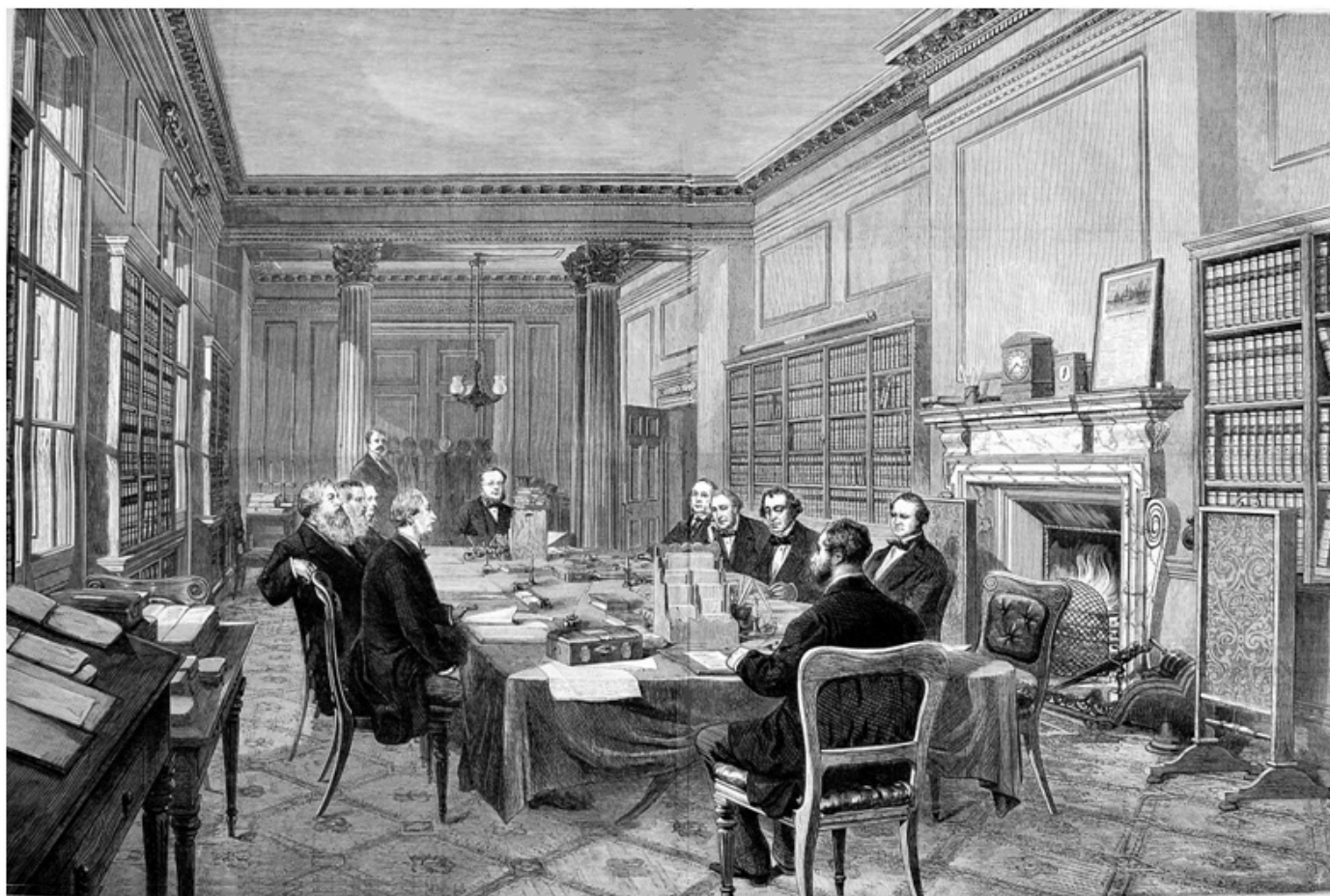
Руският посланик в Англия граф Пьотр Шувалов още на 6/18 април приятелски съобщил на Дарби, че руското правителство вече било взело решение да започне война с Турция. Реакцията на

Бийкънсфийлд на това известие била незабавна. Тревогата му била голяма, защото английското военно разузнаване успяло да се сдобие с разработения от генерал Николай Обручев план за настъплението на руските войски в Турция. В плана било записано, че за да се постигнат решителни резултати, целта на руските стратегически действия трябва да бъде самата турска столица. Завладяването във военен смисъл на Цариград и Босфора било безусловно необходимо, за да се сломи турската власт и се установи здрав мир, решаващ веднъж завинаги спора за правата на балканските християни.

„Завземането само на България по никакъв начин няма да даде тези резул-

тати – обяснявал Обручев. – Дотогава, докато турците владеят Цариградския полуостров и господстват над Черно море, те за нищо на света няма да се признаят за победени, а ще протакат преговорите, хранейки твърда надежда, че като се възползват от разногласията в Европа, ще си върнат загубеното.” Изпълнението на този план можело да бъде прекратено, само ако Портата и Европа предварително се съгласят на мирен договор, какъвто Русия им предложи.

Бийкънсфийлд не е знаел, че планът на ген. Обручев не е приет в първоначалния му вид. Той бил представен за утвърждаване на 23 март/4 април, но на 29 март/10 април бил върнат на ав-

Заседание на английския кабинет на Даунинг стрийт в Лондон, сп. The Illustrated London News от 6 януари 1877 г.

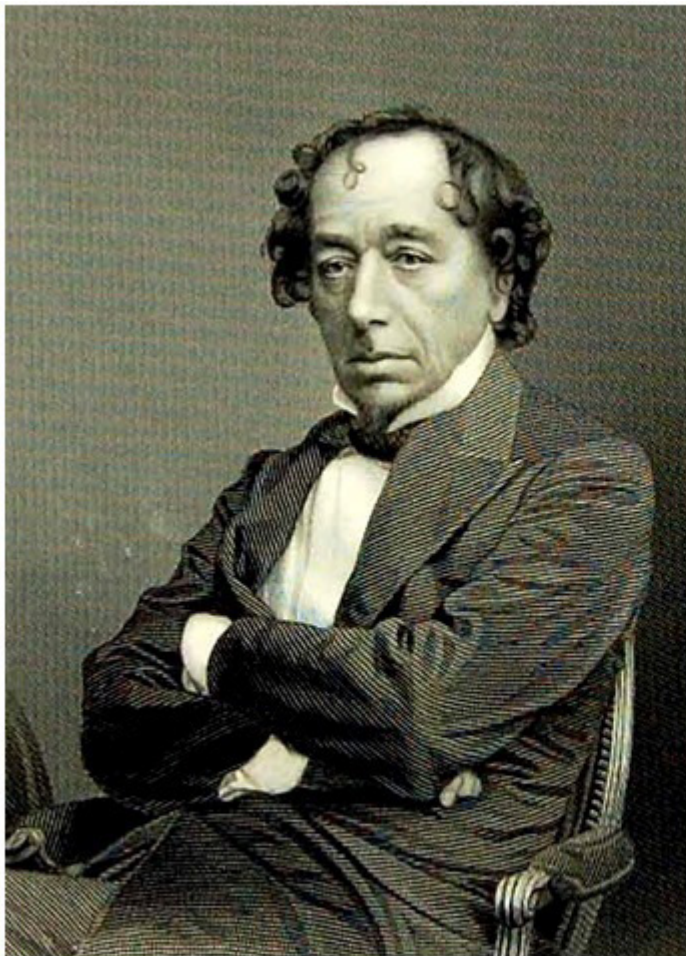
тора му от началника на главния щаб на руските войски генерал Фьодор Гейден със забележката, че „целта на действието в никакъв случай не трябва да засяга Цариград, а трябва да се ограничава само със завземането на България, с отряди, впускащи се отвъд Балкана”. Тук под България се е имало предвид приетото тогава географско понятие, което се отнасяло само до Придунавската, т. е. Северна България. По-късно в една своя записка от 1880 г. Н. Обручев пояснява, че преди форсирането на река Дунав главният оперативен път, по който трябвало да се движи авангарда на руската армия, бил приет да бъде Свищов – Шипка – Одрин. Това показва, че Александър II не възнамерявал да влиза в турската столица, както официално декларирал през октомври 1876 г.

Воден от убеждението си, че за да успее във войната, Русия трябвало да завземе Цариград и опасявайки се, че това ще накърни английските интереси в Средиземно море и Индия, първият министър на кралството веднага се заел да реализира мерки за противодействие на предполагаемите намерения на противничката на Турция. В лондонските вестници се появили съобщения, че английската средиземноморска ескадра се приготвя за придвижване в турски води, както и че предстои съсредоточаване на остров Малта на 59 английски пехотни батальона, 7 кавалерийски полка и 4 бригади артилерия.

На 9/21 април в заседание на британ-

ския кабинет Бийкънсфийлд предложил английски войски да окупират Дарданелите, като гаранция срещу руското завземане на Цариград, с ангажимент към турското правителство да се изтеглят, когато се сключи мирният договор и се възстанови баланса на силите. По време на заседанието било прочетено и писмо на кралицата от 7/19 април, в което тя препоръчвала да се преодолеят различията, които съществуват между членовете на правителството, тъй като те насърчавали опозицията при атаките □ срещу него. „Всички частни чувства би трябвало да бъдат изоставени и само желанието за съгласие с политиката трябва да води към благополучието на страната”, написала кралица Виктория. А писмото завършила с призива: „Няма време за губене или чакане... Не се касае за подкрепа на Турция, касае се за руско или британско първенство в света!”

В отделна записка до Бийкънсфийлд кралицата изразила недоволството си от реакцията на някои членове на правителството и споделила крайните мерки, които била готова да предприеме, ако министрите не се съгласят с политическата линия, предложена от първия министър. Изразявайки своето безпокойство, тя се опасявала, че Англия може да се окаже безсилна и да получи плесница от вероломните руснаци. А на министъра на колонии-те лорд Карнарвън (Henry Carnarvon) казала да съобщи на членовете на правителството, че „ако Англия трябва да целува краката на Русия, то тя няма да участва в унижението на Англия и ще

Бенджамин Дизраели лорд Бийкънсфийлд
първи министър на Великобритания

Едуард Хенри Стенли лорд Дарби
външен министър на Великобритания

свали короната си”.

Предложенията на Бийкънсфийлд не били приети поради противопоставянето на Дарби, Солсбъри и някои други членове на правителството. Първият смятал окупацията на полуостров Галиполи като прибързана стъпка. Той бил склонен все пак да я одобри, но само при постигнато предварителното съгласие на Портата, защото иначе актът с окупацията щял да изглежда като начало на борбата за разпределяне на „плячката” от Османската империя, чието начало не трябвало да бъде поставяно от Англия. Солсбъри енергично се противопос-

тавил на войнствените предложения на Бийкънсфийлд още на 6/18 април, когато след разговор с първия министър изразил мнението си в специално писмо до лорд Карнарвън. В писмото се заявявало, че курсът, който предлагал премиерът, на практика определял Англия като съюзник на Турция, което английското общество нямало да приеме. Изразено било съмнение, че Русия има намерение да атакува Цариград. Най-вероятно било, след като бие турците в България, да сключи благоприятен за себе си договор. „В този случай, тъй като такъв договор ще наруши с нещо Парижкия договор, вие ще бъдете напълно свободни да

водите такъв курс, който ще сметнете за необходим за защита на английските интереси”, завършвал писмото си Солсбъри. Същото мнение той изразил и на съвещанието на кабинета. След приключването му, в информацията си до кралицата Бийкънсфийлд написал, че министрите приели становището му. Заключение на края, обаче, било многозначително: „След разискване повече от 2 часа кабинетът реши, че трябва да действате, но как и кога не бе решено.”

На 12/24 април Шувалов връчил на Дарби подписания от Горчаков циркуляр от 7/19 април, с който Великите сили трябвало да бъдат известени, че руският император се нагърбил сам със задачата да завърши делото, което той призовавал държавите да извършат заедно, за да бъде омиротворена Европа: да застави Портата да приеме исканията на силите за осигуряване на благосъстоянието на християнското население в Османската империя и запазването на общия мир. И дал заповед на своите войски да преминат границата на Турция.

Веднага на другия ден кралица Виктория написала на Бийкънсфийлд, че останалите Велики сили трябвало да бъдат осведомени за намеренията на английското правителство. То не можело да позволи на руснаците да окупират Цариград. Не трябвало да се създава впечатление, че „ние никога не бихме воювали и че Англия ще позволи Египет да стане руски”. Това означавало Великобритания да абди-

кира от позицията си на велика сила. На това тя, кралицата, никога нямало да се съгласи и ако това се приемело, друг трябвало да носи короната, повторила заплахата си Виктория.

В заседание, проведено на 16/28 април, Дарби съобщил, че „силите” били решили да не отговарят на циркуляра на Горчаков. Конкретно Германия и Австрия отказали да се присъединят към предложението на английския външен министър да отговорят с една обща нота. Но кабинетът сметнал за необходимо да се изпрати отговор и Русия да бъде предупредена, че окупирането на Цариград ще бъде *casus belli* (повод за война).

На 19 април/1 май отново имало заседание на английския кабинет, а на другия ден Бийкънсфийлд изпратил на кралицата кратък отчет за взетите решения. Трябвало да се заяви на Русия, че Англия ще сметне *casus belli*, което и да е от следните положения: окупиране на Цариград, нападение на Египет и препятстване на свободното преминаване през Дарданелите. Решено било също да се предложи на Франция, Италия и Австрия заедно да поддържат с корабите си свободното плаване в Средиземно море и да предотвратят всяка блокада или ограничаване на движението на търговските кораби. Говорело се и за окупиране на Дарданелите, но вече в бъдещ план.

Същият ден лорд Дарби, министър на външните работи на Великобритания, изпратил до посланика на кралство-

то в Петербург лорд Огъстъс Лофтъс (Augustus Loftus) отговор на циркуляра на Горчаков. Правителството на кралицата не приемало декларацията на Русия за едностранно обявяване на война на Турция и оправданията на това решение. Можело да се изчака и ако Турция действително не започнала да изпълнява своите обещания за реформи, тогава да се реагира, като Великите сили заедно поставят за разглеждане на най-подходящите средства, които да осигурят благоденствието на християнското население и запазването на общия мир.

В отговора не се споменавало нищо за възможността Англия да влезе във война срещу Русия и какво би я накарало да стори това. Но Дарби предупредил, че едностранното решение за обявяване на война на Турция било в противоречие с Парижкия мирен договор от 1856 г., който ангажирал Великите сили всяка да уважава независимостта и териториалната цялост на Отоманската империя. Подчертал също, че на Лондонската конференция от 1871 г. (когато Русия успяла да постигне отменяне на някои от най-тежките за нея клаузи на Парижкия договор), руският представител подписал декларация, че „никоя сила не може да се освободи от поетите чрез договор задължения, нито пък да промени тези задължения, освен със съгласието на договарящите страни”.

Английският външен министър завършил отговора си с думите: „Като предприема едностранна акция про-

тив Турция, прибегвайки до силата на оръжието без никакви консултации със своите съюзници, императорът на Русия се е отделил от поддържания досега концерт (така са наричани тогава Великите сили – бел. К. Г.) и се е отклонил от правилото, под което сам тържествено е означил съгласието си. Невъзможно е да се предвидят последствията от такъв акт. Правителството на Нейно величество с готовност би се въздържало да прави забележки..., но се чувства задължено да заяви публично, че не може да одобри решението на руското правителство.”

На 24 април/6 май лорд Дарби предал на руския посланик в Лондон граф Шувалов записка, одобрена предния ден от лондонския кабинет, в която били изложени условията, при които Англия ще запази обявения от нея неутралитет по отношение на войната между Русия и Турция. Според записаното в началото на записката, повод за нейното съставяне било предстоящото посещение на Шувалов в Петербург.

Счита се, че този документ е бил инспириран от самия Шувалов, който поддържал лични контакти с Дарби (жените на двамата били приятелки) и разбирайки за притесненията на английското правителство, бил изработил свой план как да предотврати евентуалната намеса на Англия във войната, на страната на Турция. Всъщност записката на Дарби не била официален документ, а бележки, нахвърляни по време на разговора му с Шувалов, относно въз-

можните отношения между Русия и Англия по време на обявената война.

Предполага се, че и Дарби с охота се включил в обмена на мнения между руското и английското правителство, защото неговият стремеж също бил да не допусне Англия да бъде въввлечена във войната. Сам Дарби написал на Шувалов: „възползвам се от случая да поставя пред вашето правителство някои съображения от важност за бъдещото добро разбирателство между Великобритания и Русия”. Възможно е именно английският външен министър да е дал идеята на Шувалов за бързо възстановяване на мира с постигане на съгласие за уреждане на положението на християните в Турция, без руската армия да преминава Балкана.

В записката, която се отнасяла до така наречените „британски интереси на изток”, се отбелязвало, че правителството на Англия приело задължението, които започналата война му поставяла и без да губи време излязло с прокламация, че ще спазва неутралитет в нея. От самото начало то предупредило Портата да не разчита на неговата помощ, защото е решило да води безпристрастна политика по отношение на войната, докато тя засяга само интересите на Турция. Съществували притеснения обаче, че ако за нещастие войната се разпростре, можели да бъдат засегнати и интереси, които английското правителство било длъжно да защитава и е решено на това. Ето защо то желало ясно да определи, кои са най-важните от тези интереси.

На първо място по важност била поставена необходимостта да останат открити, непрекъснати и без смущения съобщенията между Европа и Изтока през Суецкия канал. Опитът да се блокира канала и подстъпите към него или да се пречи на плаването, щяло да се счита от английското правителство като заплаха за Индия и тежко накърняване на световната търговия. Правителството се надявало и двете страни участнички във войната да се въздържат от действия в посочените посоки. Всяка подобна стъпка би била несъвместима с поддържаният от него пасивен неутралитет.

Търговските и финансовите интереси на много от европейските нации били свързани с автономията на Египет. Атаката или окупирането на тази страна, макар и временно за целите на войната, нямало да се посрещне равнодушно от неутралните държави и особено от страна на Англия.

Цариград, като столица, имал важно значение от военна, политическа и търговска гледна точка, което е признато от всички. Той заемал и особено важна стратегическа позиция. Преминаването му в други ръце, освен тези на тогавашните му притежатели, нямало да се посрещне с безразличие от правителството на Нейно величество кралицата.

Щещуващите договорености, утвърдени от Европа, с които се уреждало плаването през Босфора и Дарданели-

те, изглеждали достатъчно разумни и полезни. Най-малкото им изменение щяло да предизвика големи неудобства и да доведе до сериозни възражения от страна на английското правителство.

При развитието на събитията можело да се окаже, че има и други интереси, които правителството на кралицата било в дълг да защитава, като например Персийския залив.

Записката от 24 април/6 май показва, че английското правителство в крайна сметка не приело идеята на Бийкънсфийлд незабавно да бъдат окупиран Галиполският полуостров и Дарданелите, но предупредило, че може да се намеси във войната, ако бъдат засегнати интересите на кралство-

то. На практика в дипломатичен тон подписалият се под записката Дарби заявявал, че Англия може да наруши обявения неутралитет във войната между Русия и Турция, в случай, че руски войски окупират Суецкия канал, Египет или Цариград, макар и само по време на войната, създадат се затруднения за свободното преминаване през Босфора и Дарданелите, бъде застрашен Персийският залив.

В края на записката била изразена и добронамереност, като било посочено, че политиката на английското правителство съответствала на уверенията, дадени от руския император в Ливадия (на 21 октомври/2 ноември 1876 г.), че той няма намерение да превзема Цариград. И ако по необходимост бъде

Граф Пьотр Шувалов
руски посланик в Лондон

Княз Александър Горчаков
канцлер и външен министър на Русия

заставен да окупира част от България, това щяло да бъде временно, докато бъдат осигурени мирът и безопасността на християнското население.

Тонът на записката като цяло отговарял на едно от решенията на английското правителство, взети на заседанието му от 19 април/1 май, че „би следвало да се наблюдава и използва всяка възможност за посредничество, така че войната да може да завърши преди руските армии да са се приближили до някоя от жизнено важните за Англия точки”. Това бил записал един от присъствалите на заседанието. Самият Дарби характеризирал записката си като „откровено обяснение на английската политика”.

При пристигането си в Петербург Шувалов предал освен записката на Дарби още и паметна записка, съставена от него на 28 април/10 май, която донякъде предопределила взетите след това решения. Посланикът в Лондон предупредил руското правителство, че отношенията на Англия с Русия били напрегнати и трябвало да се направи всичко, за да не бъдат прекъснати. Съществувала опасност от образуване на англо-турска военна коалиция. Англия се готвела да окупира Дарданелите и двата прилежащи бряга. Отстраняването на английските сили от там щяло да създаде големи трудности на руската армия, това можело да се окаже невъзможно и Русия да се лиши от необходимата ѝ победа.

Шувалов изразил мнение, че намесата

на Англия във войната на страната на Турция можела да бъде предотвратена, ако се вземат предвид нейните опасения за съдбата на Цариград и Проливите и се ограничи периметърът на водене на военните действия. Целта, която си поставял императорът, можела да бъде достигната и без да има нужда да се преминава Балкана. Така щели да се разсеят съмнението и недоверието по отношение на руската политика, каквито имало у някои от Великите сили.

Запознат подробно с исканията на Англия, руският канцлер Горчаков написал от името на руския император писмо до кралица Виктория, а на Шувалов дал подробна инструкция какво да бъде неговото мнение по повдигнатите от Дарби въпроси. Инструкцията била докладвана пред руското правителство в присъствието на императора на 16/28 и 18/30 май. На нейна основа Шувалов изготвил меморандум, който връчил на 27 май/8 юни на кралицата, заедно с писмото до нея. В писмото руският император я уверявал, че изпратените ѝ предложения ще я удовлетворят и ще предотвратят в бъдеще всяко възникнало недоразумение.

В инструкцията, а после и в меморандума се подчертавало, че руското правителство няма претенции към „британските интереси”. Английското правителство било успокоено относно страховете му за Персийския залив, Суецкия канал и Египет със заявлението: „Изобщо не е в наш интерес да смущаваме Англия със заплаха към нейните индийски прите-

жания или съответно към връзките с тях.” Русия нямала „нито интерес, нито желание, нито средства” за това.

Развоят на военните действия, обаче, можел да наложи временна окупация на Цариград. Русия можела да даде гаранции единствено за това, че няма да предприеме постоянна окупация или завземане на града. Турците трябвало да знаят, че няма гаранции руските войски да не се появят пред стените на столицата. Ако на турците предварително се гарантирала неприкосновеността на столицата им, войната можела да се проточи, вместо бързо да се стигне до нейния край. Руското правителство изразило убеденост, че когато английският кабинет се уверял напълно, че руските войски няма при никакви обстоятелства да останат в Цариград, той ще упражни влиянието си върху турците, за да се сключи мир преди крайната стъпка да бъде направена.

По-специално внимание било обрънато на „режима на Проливите”, който бил установен във вреда на Русия и съществувал в „дух на недоверие и враждебност”. Съгласно международните договори руският флот бил изолиран в Черно море. То било затворено за руските кораби по време на мир, а по време на война било отворено за всички вражески флотилии. Ако войната завършела с успех за Русия, тя щяла да иска преразглеждане на режима и неговото регулиране с общото съгласие на „силите”, което щяло да бъде и в интерес на мира. Горчаков допълнително пояснил:

„Що се отнася до Цариград, без да предсказваме хода и изхода на войната, кабинетът на Негово императорско величество повтаря, че завоюването на тази столица е въвн от плановете на императора. Неговото правителство признава, че във всеки случай участва на Цариград е въпрос от общ интерес, който може да се разреши само чрез общо съгласие и ако притежанието на този град стане въпрос, то той не може да принадлежи на никоя от Великите сили. Колкото до Проливите, техните брегове ако и да принадлежат на един и същ владетел, те съставляват входа в две големи морета, където целият свят има ангажирани интереси. Следователно, от най-голяма важност е, щото в интерес на мира и на международното равновесие този въпрос да бъде уреден посредством едно общо съгласие върху осигурени справедливи и здрави основи“.

Руският канцлер прибавил също: „Руското правителство ще вземе под внимание интересите на Великобритания докато тя е неутрална, но императорският кабинет е в правото си да очаква, щото и английското правителство от своя страна да вземе в съображение специалните за Русия интереси, ангажирани в тая война и заради които тя си налага толкова тежки жертви. Тези интереси се състоят в необходимостта да се тури край на плачевното състояние на християните под турското владичество и на периодичните размирици, причинявани от това състояние... Императорското правителство е длъжно да взема под внимание каза-

ните размирици, които се отразяват на вътрешното и външно положение на Русия. При всяка една от тези размирици подозират и обвиняват политиката на Русия, от което страдат нейните международни отношения, нейната търговия, финансите и кредитния й авторитет. Негово императорско величество не може да остави Русия вечно изложена на тези разорителни събития, които спъват мирното й развитие и й причиняват неизчислими злини. Единствено за да пресуши техния извор Негово императорско величество се решава да постави своята държава под тежестта на войната. Тази цел няма да се постигне, докато християните - турски поданици не бъдат поставени в едно положение, което да осигурява живота и безопасността им от нетърпимите злоупотреби на турската администрация. Този интерес, който е жизнен интерес за Русия, не се противопоставя на никой от интересите на Европа, която впрочем сама страда от неопределеното положение на Изток.”

Подтикнат от Шувалов, Горчаков повдигнал въпроса за „основната цел на войната” с оглед за нейното възможно бързо приключване. Това е изложено с тезата, че гледищата на Англия и Русия за войната само наглед били непримирими. Англия по принцип поддържала съществуването на Османската империя и държала на непокътнатостта на Цариград и Пролливите. Русия пък, искала да сложи край на постоянните кризи на изток, като постави християните, специално тези в България, в положение да

им бъде гарантирана защита от своя волята на турската администрация.

Предложението на Русия в тази посока било, да бъдат ограничени последствията на войната в известни рамки, за които би се постигнало предварително съгласие. Това можело да стане при положение, че другите държави запазят неутралитет, а Портата поиска мир преди руските войски да преминат Балкана. Условието, които щели да влязат в мирния договор, били окачествени като „умерени” и били по-скромни и от последния вариант на исканията на Великите сили на Цариградската конференция.

Горчаков предлагал България да бъде обособена до Балкана като автономна васална провинция под гаранциите на Европа. Турските войски и чиновници да бъдат отстранени, крепостите разоръжени и разрушени. Самоуправлението да бъде установено с помощта на национална полиция, която трябвало да се организира възможно най-бързо. За частта на България на юг от Балкана, както и за другите християнски провинции, било необходимо съгласието на Великите сили и тяхното договаряне в посока да им дадат гаранции за една добра администрация.

За Черна гора и Сърбия се държало на увеличение на територията им определена с общо съгласие. На Босна и Херцеговина също трябвало да се даде и гарантира „една добра местна администрация” (местна автономия). Тъй като тези две провинции били разпо-

ложени по продължение на Австрия, това ѝ давало право да има решаващ глас при определяне на тяхната бъдеща администрация. Ако пожелала, тя можела да ги присъедини към себе си като гаранция за сигурност против новите решения в полза на християнските княжества на Балканския полуостров.

Сърбия, подобно на България, следвало да остане под суверенитета на султана, като отношенията между сюзерен и васал трябвало да бъдат прецизирани, за да не пораздат повече спорове. Румъния била вече обявила независимост и императорът считал, че този въпрос ще се реши с „общо разбирателство“.

Ако тези условия се приемели от правителствата на Великите сили, те можели да упражнят колективен натиск върху Портата, като я предупредят, че в случай на отказ тя ще бъде оставена да си понесе последиците от войната. Ако Турция поиска мир и приеме тези условия преди руските войски да преминат Балкана, императорът се ангажирал да спре военните действия. Русия си запазвала правото да включи в договора като компенсации връщането на частта от Бесарабия до северния ръкав на Дунав, отстъпена на Румъния през 1856 г., както и отстъпването на Батуми с прилежащата му територия. Румъния пък щяла да бъде обезщетена по общо съгласие с признаването на независимостта ѝ или ако останела васална държава, можела да получи част от Добруджа.

В бележките на Горчаков за основна-

та цел на войната се пояснявало, че ако Турция откажела да сключи мир, Русия щяла да продължи военните си операции, докато турското правителство бъде принудено да подпише мира. Той тогава щял да зависи от военното положение и от развоят на войната. Запознатите със съдържанието на инструкциите на Горчаков и меморандума на Шувалов твърдят, че този пасаж не бил включен в документа, предаден на Англия. И предполагат, че ако той фигурираше, може би тя е щяла да окаже натиск над Турция да приеме предложените по-благоприятни условия.

Шувалов, прочитайки и предавайки меморандума лично на Дарби, добавил, че с представените ангажименти се създавали условия за локализирането на войната и предотвратяване на разпадането на Отоманската империя. Важно за императора било да знае, дали в рамките на представените предложения може да се разчита на неутралитета на Англия – неутралитет, който изключвал дори временна окупация на Цариград и Проливите от английски военни сили.

Както се вижда от съдържанието на меморандума, Шувалов успял да убеди руския канцлер Горчаков да застане зад неговата идея да се търсят начини да се постигне мир, без руските войски да преминават Балкана. Стъпка към това било предложеното от Русия съгласие само Северна България да бъде обявена за автономна област. Скоро обаче, това решение било отменено. Оказало се, че на практика

в стремежа си да постигнат компромис с Англия с цел да неутрализират нейното евентуално участие във войната, Шувалов и Горчаков са си позволили да не се съобразят с препоръките, дадени им при разглеждането на инструкцията, предложена от руския канцлер. Това предизвикало протест в част от управляващите и особено във военните кръгове в Русия, искащи с хода на войната да бъде радикално решен Източния въпрос.

В своя дневник при описанието на събитията около изготвянето на предложението към Англия, Д. А. Милютин отбелязал, че княз Горчаков заедно с Шувалов са били готови да наложат юзда на руските действия. На 18/30 май 1877 г. на съвещанието при Александър II, на което се обсъждала инструкцията на канцлера, присъствали и трима руски посланици - самият Шувалов, П. П. Убри (посланик в Берлин) и Е. П. Новиков посланик във Виена). Милютин останал с впечатление, че императорът твърде горещо заставал против някои места в проекта, намирайки, че се правят големи отстъпки и започвайки войната, Русия си връзва ръцете единствено за успокоение на Англия. Царят заявил също, че не желае да поема каквито и да са задължения пред Англия по отношение на Цариград и Проливите.

За себе си Милютин твърди, че при съвещанията в Царско село и Петербург, в присъствието на Шувалов той нееднократно настойчиво обяснил невъзможното разделяне на Бълга-

рия на две: Придунавска и Задбалканска. Още повече с установяване на свършено различни политически условия за едната и другата част.

На 25 май/6 юни император Александър II пристигнал в главната квартира в Плоещ. Същият ден се състояло съвещание, на което било взето решение да се съобщи на Шувалов да не прави достойние на английското правителство дадената му инструкция. Като се знае, че главнокомандващият Николай Николаевич е бил решително за пълен разгром на Турция, може да се предполага, че той е упражнил влияние върху императора за преразглеждане на решението за „умерен мир“.

Граф Николай Игнатиев, който по това време бил в Плоещ, включен в свитата на Александър II, в писмо до жена си от 26 май/7 юни пише, че пристигналият предният ден руски император подробно му обяснил, че в Петербург Шувалов „се домогвал да върже ръцете и краката на Русия в полза на Англия“, но това нямало да му се удаде. Императорът искал да остане пълен стопанин на делата.

Според Игнатиев Шувалов, „желаеяки да увери петербургската публика, че е всемогъщ и ще разреши Източният въпрос, прекланяйки се пред Европа, особено пред Англия и пет пари не давайки за руските интереси“, убедил канцлера Горчаков чрез неговия помощник Жомини, да се съгласи на сключване на мир „след първата или втората победа“ на руските войски.

Основа на мира трябвало да бъде съгласието на Русия България да бъде разделена на две области. На тази, северно от Балкана, се предлагало да се даде автономия, а другата (най-важната, богатата и търговската) да се остави в турски ръце, като ѝ се дадат „само някакви гаранции”. „Англичаните се стремят да лишат господаря и Русия изцяло от резултатите на войната, а Шувалов им приглася. Жоми-ни и старецът (Горчаков – бел. К. Г.) се съгласяват и възхищават на таланта на лекомисления и недобросъвестен посланик!” – възкликва в друго свое писмо от 30 май/11 юни бъдещият автор на Санстефанския мирен договор.

От това писмо разбираме още, че в същия ден в квартирата на Александър II в Пloeщ бил свикан „комитет”, който доказал необходимостта да се освободи цяла България, като не се даде тя да се раздробява на южна и северна. Ходът на преговорите с Англия трябвало да бъде изменен. Главнокомандващият Николай Николаевич, Черкас-ки, Милютин и Игнатиев застанали единодушно срещу канцлера, който трябвало да отстъпи от предишните си позиции. Престарелият Горчаков бил принуден веднага да продиктува телеграма до Шувалов с предупреждение да очаква изменение на дадените му вече разпоредби. На следващия ден 1/12 юни с нова телеграма канцлерът уведомил посланика в Англия, че Русия не може да се съгласи на разделяне на България на две части - тя трябва да бъде единна и автономна. В записките си за 1875-1877 г. Нико-

лай Игнатиев дава подробности за съвета, състоял се в Пloeщ на 30 май/11 юни. На него той наблегнал на разминаванията на инструкцията, дадена на Шувалов, с възванието, което Александър II трябвало да отправи до българите след преминаването на руските войски през река Дунав, както и с обещанията, дадени от лорд Солсбъри на Цариградската конференция.

Възванието било вече отпечатано и в него руският император обещавал да освободи от турското управление всички българи. Немислимо било допълнително да се заявява, че „по волята на Англия” ще бъдат пожертвани Южна България и Македония, казал Игнатиев. На Цариградската конференция пък, английският представител лорд Солсбъри поставил подписа си под протоколите, с които пълномощниците на Великите сили решително отхвърлили предложението на турските представители България да се ограничи до Балкана. Хванала се за оръжието, за да освободи своите братя, Русия не можела по свое желание да им предостави по-малко от това, което единодушно било поискано в тяхна полза от цяла Европа на конференцията преди войната.

„След горещата подкрепа на моето мнение, изказана на съвета от княз Черкаски и военния министър - завършва Игнатиев информацията си, - всички присъстващи, с изключение на канцлера, напълно се съгласиха с него. Негово величество, въпреки някои възражения на княз Горча-

ков, заповяда веднага да се уведоми нашият посланик в Лондон за изменението на издействаните от него в Петербург инструкции преди заминаването на господаря за армията.”

На 2/14 юни Шувалов връчил на Дарби нова нота, с която се съобщавало, че след „зряло обсъждане на положението на място”, княз Горчаков е достигнал до заключението, че разделянето на България на две провинции било непрактично. Сведенията, взети „на място” показвали, че България трябвало да остане единна провинция, иначе най-трудоспособната и най-интелигентната част от българското население, тази, която пострадала най-много от произвола на турското управление, нямала да получи възможност за самостоятелно управление.

1.3. Преговори на Англия за съвместни действия с Австро-Унгария

Второто решение на английския кабинет, взето на заседанието от 19 април/1 май, препоръчвало да се влезе във връзка с държавите, поддържащи флот в Средиземно море, които заинтересовани от свободата на плаване в него да предприемат инициативи за предотвратяване на блокадата на морските пътища и ограничаване на движението на търговските кораби по тях. Австро-Унгария била най-заинтересована от въпросните държави, затова вниманието на Англия било насочено най-вече към нея. Тя се очертавала като възможен съюзник срещу

Русия не само за защита на Цариград и Проливите, но и като страна пряко засегната от политическото положение на Балканския полуостров. Английското правителство било наясно, че дори и да окупира Галиполи, то не може да възпре евентуалната окупация и задържането на Цариград от Русия, без помощта на Австро-Унгария.

Първата стъпка, която направил натовареният със задачата Дарби за постигане на разбирателство, била да съобщи поверително на австро-унгарския посланик в Лондон граф М. Бойст, съдържанието на записката, която предал на Шувалов. На 7/19 май английският външен министър връчил на посланика и меморандум, в който се декларирало желание за постигане на „откровено и пълно” разбирателство между двете страни относно политиката, която те възнамеряват да провеждат. Английското правителство вече било заявило публично своя неутралитет в започналата война между Русия и Турция, но си запазвало свободата на действие, ако бъдат застрашени британските интереси. Едно от събитията, което можело да накара Англия да наруши неутралитета си, било руските войски да завземат Цариград и въпреки обещанията на царя, да не се евакуират доброволно от там.

В Лондон не се съмнявали, че независимостта на Цариград и свободата на плаването през Проливите били не по-малко важни и за Австрия. При тези съвпадащи интереси английското правителство считало, че не било

трудно двете страни да разискват и съгласуват помежду си план за общи действия при един евентуален руски поход към Цариград. На посланик Бойст вече било известно съдържанието на нотата по този въпрос, предадена на руския посланик Шувалов, припомнил Дарби. Сега английското правителство предлагало провеждането на морска операция, за която разполагало с достатъчно морски сили. Но голямото разстояние от Англия до арената на действие и малкото сухопътни сили, които можела да събере по спешност, определяли насочването към сътрудничество с голяма военна сила, каквато била Австрия.

В меморандума предложението за осъществяване на съвместната акция било направено по принцип. Допълнително на 12/24 май Бойст телеграфирал на австрийският външен министър уточнението, че конкретно ставало дума английски параходи да откарат австрийски войски до Галиполи или Цариград.

На 20 май/1 юни Бойст предал в английското външно министерство отговора на Андраши от 17/29 май. Последният подчертал, че никоя от Великите сили не оспорила правото на Русия да започне война с Турция. А такава възможност давал чл. 8 на Парижкия мирен договор от 1856 г., където се казвало, че всяка от договарящите се страни може да предложи своето посредничество за предотвратяване на конфликт, възникнал между Високата порта и някоя от силите. След като всички „сили“ декла-

рирали неутралитет, значи те приели да не спират Русия да решава с война спора си с Турция и евентуално да я победи. Войната не застрашавала никоя от силите, но Англия и Австро-Унгария били съществено заинтересувани от последиците от нея.

Андраши обобщил: „Обект на нашето съглашение не може да бъде противопоставяне на действията на Русия, която с оръжие води борба с Портата. Основата на нашето взаимно разбираемост по-скоро лежи в отговора на въпроса: кои са последиците от войната, които можем да приемем и кои са тези, които ние не можем да допуснем?“

Убеден, че не може да бъде изготвена програма, която да бъде полезна и приложима при всяка от възможните ситуации на завършек на войната, Андраши, запознат вече колегиално с „британските интереси“, описал в своята нота интересите, които австро-унгарското правителство щяло да защитава. То не можело да приеме:

1. Изключителното покровителство на християнското население на Балканския полуостров от една християнска страна.
2. Резултатите от войната да бъдат установени окончателно без участието на силите-гарантки и създаването на държава с християнско население на Балканския полуостров да бъде постигнато само с участието на една от силите.
3. Русия да придобие територия на десния бряг на Дунава.

4. Румъния да бъде включена в Русия или княжеството да бъде поставено под зависимостта на Руската империя.
5. Издигане в горепосочените страни на княз по втора наследствена линия - било от Австрия, било от Русия.
6. Русия да окупира Цариград.
7. Създаване на голяма славянска държава за сметка на неславянското население на Балканския полуостров.

Към точка 7 като допълнение било записано, че съществуващите провинции би трябвало да се въздигат най-много до автономни области с ръководител от местен произход. Не е уточнено обаче за кои провинции става дума. Вероятно под „създаване на славянска държава”, която обаче да не е „голяма”, се разбира България, а провинциите са Босна и Херцеговина.

По-нататък Андраши обяснил, че австро-унгарското правителство не било съгласно на „постоянно руско господство в България”. Също така Австрия била предупредила Русия да не влиза в Сърбия. Това всъщност се криело зад формулировката Русия да не придобива територия на десния бряг на Дунав. Руският цар дал тържествено обещание да зачита така определените австрийски интереси и Виена до настоящия момент нямала основание да се усъмни в неговите декларации. Тя не можела да се ангажира с враждебна акция срещу Русия, освен ако последната не наруши законите за лоялност и дадената дума. Едва тогава Австрия би пристъпила към защита на интересите си със силата на оръжието.

По отношение на Цариград и Проливите Андраши заявил, че Русия не бива да ги контролира. Въпросът с тях не бил самостоятелен, а свързан с останалите, упоменати вече въпроси. Ако се отстъпело от тях, за Австрия вече бил от второстепенно значение въпросът дали Цариград би бил притежаван от Русия или не.

Австрийският външен министър застъпил тезата, че „държавата, която притежава Цариград, ще трябва в естествения ход на нещата да управлява България и другите области на Балканите, точно така, както държавата която владее България и областите зад нея трябва неизбежно да получи в притежание и Цариград.” От тези зависимости следвало, че ако Великите сили не позволят да се изпълнят събитията, отбелязани в изброените седем точки, то Русия нямало да има контрол над Балканите, следователно тя нямало да има и господство над Цариград и Проливите.

Накрая Андраши обобщил, че ако английската страна споделя неговите виждания, това означавало, че между двете страни съществува естествена близост на интересите. И по пътя на понататъшната размяна на идеи, можело да се достигне разбирателство относно начина и средствата, чрез които взаимните интереси да бъдат защитени.

Разбрал ясно, че Австро-Унгария няма да наруши неутралитета си, докато не приключи войната, Дарби още на

21 май/2 юни изразил задоволство от „откровеното, ясно и задоволително” изложение на австрийската позиция. В отговора си, връчен на Бойст, той заявил, че английското правителство се присъединявало към мнението на граф Андраши, че интересите на Великобритания и Австро-Унгария били „в естествена хармония” и също било готово за по-нататъшна размяна на идеи за защита на общите интереси.

Андраши от своя страна останал доволен от становището относно нотата му, но счел, че Англия не взела ясна позиция върху възможността Русия да придобие изключително влияние на Балканите. Затова на 30 май/11 юни попитал дали в Лондон съществува солидарност с мнението на Виена по този въпрос. Дарби отговорил, че английският кабинет бил съгласен с принципите, изложени от австрийският външен министър. И на 1/13 юни от своя страна попитал дали австрийското правителство приема факта на руска окупация на Цариград и дали в случай на нужда би се солидаризирала с Англия да предотврати такава окупация. Тъй като Русия не давала обещание да не влиза в Цариград, то ако това се случи, Виена вярва ли, че тя няма да остане там.

След като Шувалов връчил на Дарби нотата с руското решение България да не се разделя на две, а да бъде единна, на 7/19 юни последният провел поверителен разговор с посланик Бойст, отново с цел да привлече Австрия към британската кауза за защитата на Ца-

риград. В разговора английският външен министър наблегнал на обстоятелството, че според последния руски план една полунезависима българска държава, която фактически щяла да бъде под руска зависимост, щяла да се разпростре на значително разстояние на юг от Балкана. В резултат линията за отбрана щяла да престане да съществува, тъй като всички турски укрепления на отделената територия ще бъдат разрушени. Следователно пътят към Цариград ще стои отворен и няма да може да бъде защитен, когато една руска армия получи заповед за марш напред. Според Дарби било невъзможно Австрия да приеме това предложение.

Затова той отново отправил призив към Андраши да приеме предложението за съвместна военна акция. Това се налагало, защото щяло да се действа трудно, ако двете страни се поставят пред вече свършени факти или ако воюващите страни договорят помежду си предварителни условия за мир. Англия не вярвала на руските обещания и се опасявала, че нищо нямало да може да се направи, след като Русия осъществи докрай военните си цели. За да се предотврати това, английското правителство предложило на Австро-Унгария да се договорят за нанасяне на удар, за да бъдат спрени руснаците на Балкана.

На 13/25 юни Дарби получил отговора на Андраши от 10/22 юни, който бил общ по въпросите повдигнати след 1/13 юни. Андраши заявявал, че има пълно доверие на Александър

II. Но ако все пак руският император бъде подтикнат от националистите или военните да не изпълни обещанията си, Австро-Унгария и Англия като се обединят, можели „да извадят във всеки даден момент такава материална сила”, че да предотвратят всички последици от войната, които биха навредили на техните интереси.

Англия не трябвало да се страхува от окупирането на Цариград от руската армия. Руският посланик във Виена уверил Андраши, че император Александър II не смятал да окупира Цариград дори и временно. Но имало причини да не декларира това предварително. Защото щяло да накърни националната гордост и да се отрази отрицателно на руските войски и хода на военните действия. Същевременно предварителната декларация щяла да окуражи Портата да не побърза да сключи мир и да проточи войната. (Както стана дума, същите доводи на руското правителство били съобщени и на Дарби чрез меморандума на Шувалов.)

Александър II и правителството му имали желание да се разберат с Австро-Унгария и Англия и прекратят своите военни действия преди да преминат Балкана. Андраши бил сигурен, че ако все пак се наложило „да се застави Русия да напусне Цариград”, то появяването на британския флот в Проливите, съпроводено с няколкодневен марш на австро-унгарската армия към руския тил, щяло да респектира руската армия и да я накара тя да отстъпи. Австрийският външен министър по-

сочил, че Англия може да предприеме самостоятелни действия. Тя можела да окупира Галиполи, без да обяви война на Русия, като заяви, че това е само защитна мярка. Русия и Англия се намидали на голяма дистанция и били като акула и вълк: можели да си показват зъбите, но в края на краищата всеки след това можел да се прибере безопасно в леговището си. Докато Австрия-Унгария била непосредствен съсед на Русия и войната помежду им нямало да свърши „с един поход”. Тя щяла да продължи поколения напред, докато не рухне една от воюващите страни.

След поредната размяна на мнения Дарби се уверил, че Австро-Унгария няма да предприеме никакви инициативи, докато не приключи войната между Русия и Турция. Разбира се тогава той не знаел за спогодбите, сключени между Русия и Австро-Унгария.

Използвана литература по части и глави:

Част първа

1.1. Начало на Руско-турската война през 1877 г.: Л 1 - с. 394; Л 2 - с. 35; Л 3 - с. 6; Л 14 - с. 7-8.

1.2. Изостряне на отношенията между Русия и Англия: Л 1 - с. 311, 314-315, 331, 346, 395; Л 4 - с. 24-25, 29-30, 301-303; Л 5 - с. 269-273; Л 7 - с. 27, 28, 82-83; Л 9 - с. 33-51; Л 10 - с. 515-523, 528-535; Л 12 - с. 530-533; Л 14 - с. 7-9.

1.3. Преговори на Англия за съвместни действия с Австро-Унгария: Л 9 - с. 71-83; Л 10 - с. 523-529, 534-537.